

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ВІДНОСИНИ У СФЕРІ МІГРАЦІЇ

ADMINISTRATIVE AND LEGAL RELATIONS IN THE FIELD OF MIGRATION

**Бортник Н.П., д.ю.н., професор,
професор кафедри адміністративного та конституційного права,
Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова**

**Дубинський О.Ю., д.ю.н., професор,
професор кафедри морського та господарського права,
проректор з науково-педагогічної роботи, економічних, юридичних та соціальних питань,
Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова**

**Бараненко Д.В., д.ю.н., доцент,
професор кафедри теорії та історії держави і права
Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова**

У статті адміністративно-правові відносини у сфері міграції проаналізовано чинне законодавство, що регулює міграційні процеси в Україні. На підставі системного аналізу зазначено, що міграційні правовідносини – це суспільні відносини, врегульовані нормами адміністративного права, змістом яких є правовий зв'язок між суб'єктами, при якому мігрант реалізує надане Конституцією право на свободу пересування і уповноваженими державними органами, зобов'язаними забезпечити реалізацію зазначених прав, що виникають у зв'язку з потребою в територіальному переміщенні, або при безпосередньому переміщенні, або є результатом такого переміщення. Володіючи специфікою правового регулювання, міграційні правовідносини мають низку особливостей, які дозволяють відмежовувати від інших правовідносин: складаються на підставі норм міграційного права; додатковим критерієм галузевого відокремлення виступає характер суб'єктів міграційного права; характеризуються особливостями правового зв'язку між ними – специфікою прав і відповідних обов'язків. Адміністративно-правові відносини у сфері міграції – це врегульовані нормами права суспільні відносини, що складаються у ході здійснення публічного управління міграційними процесами. Учасниками виступають органи виконавчої влади та місцевого самоврядування, громадські об'єднання, релігійні й іноземні організації, українські громадяни, іноземці, особи зі спеціальним статусом (внутрішньо переміщені особи, біженці). Правовідносини, що виникають у сфері міграції, регулюються різними галузями права. Адміністративно-правові норми, що регулюють міграційні відносини забезпечують процес публічного управління сферою, що досліджується. Якість управлінської діяльності, що здійснюється на основі цих норм визначає досягнення стратегічних завдань і цілей у сфері міграції.

Ключові слова: міграція, правові відносини, адміністративно-правові відносини, міграційні відносини, мігрант.

In the article administrative and legal relations in the field of migration. The current legislation regulating migration processes in Ukraine is analyzed. Based on a systematic analysis, it is noted that migration relations are public relations governed by administrative law, the content of which is a legal relationship between the subjects, in which the migrant exercises the constitutional right to freedom of movement and authorized state bodies obliged to ensure implementation. these rights, arising in connection with the need for territorial relocation, or direct relocation, or are the result of such relocation. Possessing the specifics of legal regulation, migration relations have a number of features that distinguish them from other legal relations: formed on the basis of migration law; an additional criterion of sectoral separation is the nature of the subjects of migration law; characterized by the peculiarities of the legal relationship between them - the specifics of rights and responsibilities. Administrative and legal relations in the field of migration are social relations regulated by the norms of law, which are formed in the course of public management of migration processes. Participants are executive authorities and local governments, public associations, religious and foreign organizations, Ukrainian citizens, foreigners, persons with special status (internally displaced persons, refugees). Legal relations arising in the field of migration are regulated by various branches of law. Administrative and legal norms governing migration relations provide the process of public management of the study area. The quality of management activities carried out on the basis of these norms determines the achievement of strategic objectives and goals in the field of migration.

Key words: migration, legal relations, administrative-legal relations, migration relations, migrant.

Постановка проблеми. Україна, будучи правовою демократичною державою, відповідно до ст. 3 Конституції України проголошує людину, її права та свободи найвищою цінністю, визнає, дотримується та захищає їх. В Основному законі закріплено право, яке належить кожному, хто законно перебуває на території України, вільно пересуватися, вибирати місце перебування та проживання. Згідно ст. 13 Загальної декларації прав людини, кожен має право вільно пересуватися та обирати місце проживання в межах іншої держави, залишати його, включаючи власну країну, і повертатися. Права та свободи, проголошені Декларацією, охороняються законом незалежно від раси, статі, мови, релігії, політичних переконань, національного походження та інших підстав [1].

Аналіз дослідження проблеми. Значний вклад у дослідження адміністративно-правових відносин у сфері міграції внесли вчені-правознавці: О. М. Бандурка, В. М. Близнюк, М. П. Бублій, Я. О. Волоско, О. В. Журба, В. К. Колпаков, І. М. Кресіна, О. В. Кузьменко, Е. М. Лібанова, О. А. Малиновська, А. Ф. Мота, Н. Р. Нижник, В. І. Олефір, О. Г. Пуригіна, Ю. І. Римаренко, У. Я. Садова,

О. С. Саїнчин, С. Е. Сардак, В. П. Трошинський, О. У. Хомра, С. Б. Чехович, В. М. Шаповал, К. В. Шиманська, Б. М. Юськів і інші. Водночас, реалізація Угоди про асоціацію України та Європейського Союзу вимагає проведення досліджень у цій сфері з метою адаптації національного законодавства до європейських вимог.

Мета статті – дослідження адміністративно-правових відносин у сфері міграції.

Виклад основного матеріалу. Термін міграція населення (лат. *migratio* – переселення) – це переміщення людей, у ряді випадків великими групами, на великі відстані з одного регіону, країни, світу в інший [2, с. 95]. В науці існує розмаїття визначень міграції, в яких акцентується увага на різних аспектах цього соціально-економічного, політичного явища. Відсутність загально визнаного поняття міграція не тільки в нормативно-правовій базі, але й у доктрині міжнародного права призводить до того, що в науково-правовій літературі не існує єдиного підходу до зазначеного питання та єдиного визначення цієї правової категорії.

На основі аналізу існуючих визначень терміна «міграція» як багатоаспектної правової категорії управлінських

відносин, можна зробити висновок, що різноманітність дефініцій свідчить про складність і багатогранність цього явища.

Міграцію доцільно розуміти, як сукупність правових відносин, що виникають при перетині кордонів адміністративно-територіальних утворень з метою зміни постійного або тимчасового місця проживання, що тягне придбання, реалізацію, зміну і припинення правового статусу особи. За задумом законодавця, згідно закону «Про правовий статус іноземців і осіб без громадянства», нормативному регулюванню піддаються відносини, що виникають у сфері міграції [3].

За твердженням В. Б. Авер'янова, сфера державного управління – це комплекс організаційних рішень, що виникають з приводу здійснення міжгалузевих повноважень спеціального призначення. У цих сферах органи державного управління здійснюють контрольні-наглядові повноваження у встановлених законом масштабі та межах [4, с. 93].

Якщо враховувати, що різноманітність функцій державного управління обумовлює наявність сфер державної діяльності, то управління міграцією відноситься до однієї із сфер державного управління. У нормативно-правових актах, що регулюють питання міграції населення, використовуються словосполучення «управління у сфері міграції» [5].

Відносини, що виникають у сфері міграції, відрізняються різноманітністю, для них характерні всі ознаки правовідносин, вироблені теорією права: виникнення на основі норм права, вольовий характер, охорона державою, індивідуалізація суб'єктів і визначеність поведінки, наявність взаємних прав і обов'язків.

Наукою адміністративного права визначені ознаки адміністративних правовідносин: виникнення, зміна та припинення на основі норм адміністративного права; організуючий початок і державно-владний вольовий характер; дія принципу влади – підпорядкування; юридична нерівність сторін; вирішення спорів між учасниками переважно в позасудовому порядку поряд з можливістю судового вирішення; встановлення особливого правового режиму забезпечення законності та правового захисту, обов'язкова присутність як однієї зі сторін відносин суб'єкта управління, що здійснює виконавчо-розпорядчу діяльність.

Всі перераховані ознаки є загальними для адміністративно-правових відносин, що складаються у різних сферах діяльності держави, зокрема й у сфері міграції. В умовах розвитку адміністративно-правового регулювання міграційними процесами, що мають адміністративно-правову природу, вони набувають специфічних особливостей, виявити які можливо на основі дослідження внутрішньої структури та класифікації.

Адміністративно-правове відношення – центральна категорія адміністративного права. У науці адміністративного права існує думка, що адміністративні правовідносини – це суспільні відносини, врегульовані нормами адміністративного права, що визначаються як сукупність правових норм, що регулюють відносини, які виникають у галузі публічного управління [6, с. 20].

Адміністративне право встановлює правопорядок у взаєминах між державою і населенням, що потрапляють у сферу впливу публічної адміністрації при здійсненні адміністративної діяльності, зокрема, в міграційній сфері. Тому між зазначеними суб'єктами складаються відносини влади – підпорядкування. Адміністративно-правові норми, що регулюють відносини, які виникають у процесі адміністративної діяльності держави, є переважно імперативними.

Специфіка адміністративної діяльності держави через норми адміністративного права, знаходить вираз в адміністративних правовідносинах, тому для визначення сут-

ності і особливостей цього правового відношення необхідно враховувати специфіку управлінської діяльності держави.

Адміністративне право є однією з галузей права, тому склад адміністративно-правових відносин у сфері міграції може бути побудований, на загально-правових засадах структури правового відношення. До складу правовідносин входять елементи: суб'єкт, об'єкт і зміст.

Суб'єкт правовідносин – це публічне утворення, фізична і юридична особа, яка може виступати як носій суб'єктивних юридичних прав і обов'язків.

Коло суб'єктів адміністративних правовідносин у сфері міграції, що володіють суб'єктивними правами, юридичними обов'язками, повноваженнями, відповідальністю для участі у здійсненні публічної управлінської діяльності, досить різноманітне. В адміністративній правовій науці, аналізуючи чинне законодавство та використовуючи висновки теорії права, існує поділ суб'єктів правовідносин на колективних (юридичні особи) та індивідуальних (фізичні особи). Така класифікація суб'єктів є теоретично обґрунтованою. Колективні суб'єкти – це організовані, відокремлені, самоврядні групи осіб, наділені правами вступати у відносини з іншими суб'єктами як єдине публічно-правове утворення. До них відносять: органи виконавчої влади; місцеві органи виконавчої влади, їх структурні підрозділи; виконавчі органи місцевого самоврядування; спеціальні установи територіального органу виконавчої влади; громадські об'єднання; релігійні організації; інші організації, що здійснюють діяльність у цій сфері.

Аналізуючи тенденції участі різних суб'єктів у розглянутих правових відносинах, доцільно зазначити, що у сфері міграції діють деякі суб'єкти, наділені специфічними повноваженнями.

Учасниками адміністративних правовідносин у зазначеній сфері є громадські об'єднання. Зокрема, законом «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» передбачена взаємодія органів виконавчої влади всіх рівнів з громадськими об'єднаннями з питання надання допомоги внутрішньо переміщеним особам; залучення громадських об'єднань до підготовки пропозицій щодо напрямів політики держави у сфері міграції, проектів з облаштування та зайнятості внутрішньо переміщених осіб [7].

Іноземні організації можуть виступати як колективні суб'єкти адміністративних правовідносин. Акредитовані в установленому порядку вони можуть бути суб'єктами адміністративних правовідносин з контролю та нагляду у сфері міграції.

До колективних суб'єктів варто віднести спостережні комісії, представники яких: здійснюють громадський контроль при відвідуванні спеціальних установ, де утримуються іноземні громадяни, які підлягають адміністративному видворенню або реадмісії; контролюють забезпечення прав людини в місцях примусового утримання [8].

Як зазначених суб'єктів можна розглядати релігійні організації, учасників діяльності багатофункціональних культурно-освітніх інтеграційних центрів, в яких іноземні громадяни отримують юридичні та інші послуги, вивчають мову, культуру, основи законодавства України.

Індивідуальними суб'єктами є фізичні особи – громадяни України, іноземці, особи без громадянства, які мають необхідний обсяг адміністративної правоздатності та дієздатності, що дозволяє вступати в адміністративні правовідносини. На думку вчених, з-поміж особливостей цих суб'єктів стосовно адміністративно-правових відносин у сфері міграції варто назвати наявність серед них осіб, що володіють спеціальним адміністративно-правовим статусом: біженці; внутрішньо переміщені особи; закордонні українці; особи, які шукають тимчасового і політичного притулку; незаконні мігранти та інші.

Суб'єктом адміністративно-правових відносин у сфері міграції може стати кожен, оскільки має право на свободу пересування, вибір місця перебування та проживання. Такі відносини є правовідносинами загального характеру. Правовідносини стають міграційними, якщо в них реалізуються особливі права і обов'язки людини та відповідні права і обов'язки в органів публічної влади. Такі відносини виникають з обов'язковою участю органу державного управління, а отже за правовою природою вони є адміністративно-правовими відносинами та мають свої особливості.

До спеціального адміністративно-правового статусу відносяться реалізовані в адміністративно-правових відносинах права і обов'язки громадян, які перебувають під адміністративною опікою – внутрішньо переміщені особи. Становище суб'єкта може залежати від того, який він має загальний правовий статус: є громадянином України, іноземцем або особою без громадянства.

Міграція всередині держави здійснюється на основі рівних можливостей вільно пересуватися, вибирати місце перебування і проживання в межах України для кожного, хто знаходиться на її території законно. На відміну від прав, що належать громадянину, права іноземця або особи без громадянства позначаються в Конституції України формулюванням кожен має право, такі положення стосуються й мігранта[9].

Серед них особисті права, що належать як особистості – політичні, соціальні, економічні права, які встановлені і можуть бути змінені тільки Україною. Що стосується обов'язків, то деякі з них властиві всім категоріям мігрантів, оскільки випливають із загального конституційного статусу громадян, іноземців і осіб без громадянства, які перебувають на території України, наприклад, обов'язок дотримуватися Конституції і законодавства України, який поширюється на всіх осіб, незалежно від статусу та належності до громадянства/

Законодавство не містить легальної дефініції мігранта. Єдиний підхід до суті даного поняття відсутній у міжнародному та національному праві. Це є однією з основних проблем у сфері міграційної політики держави. Визначення поняття необхідно відповідно до мети правового регулювання у сфері міграції та позначення правового статусу мігранта. Відсутність загального поняття не перешкоджає здійсненню правового регулювання статусу окремих мігрантів, так як в законодавстві закріплені дефініції: біженець, внутрішньо перевищена особа, шукач притулку, закордонний українець.

Формулювання поняття мігрант на законодавчому рівні доцільно для точного визначення предмета регулювання міграційного законодавства та кола суб'єктів адміністративно-правових відносин, для виключення суперечностей та прогалин у застосуванні міжнародних і національних правових актів, де використовуються такі поняття.

Іноземців, які перебувають на території України, можна розділити на три категорії: які тимчасово перебувають в країні на підставі візи або у безвізовому порядку і не мають посвідки на тимчасове проживання; тимчасово проживають – отримали в установленому порядку посвідку на тимчасове проживання; які постійно проживають і отримали в установленому порядку посвідку на проживання в Україні. Дані категорії суб'єктів включають інші, більш вузькі групи осіб, які мають особливий правовий статус. Таким статусом в Україні наділені, наприклад, біженці. Крім біженців, необхідно відзначити внутрішньо переміщених осіб, осіб, які шукають притулку, закордонних українців. Зазначені особи перебувають в Україні за різними підставами і цілями, але у подальшому бажають, прагнуть набути громадянство, інтегруватися у нове суспільство, стати повноцінними громадянами України. Коло суб'єктів адміністративних правовідносин у сфері міграції має певну специфіку, включає учасників, які характерні тільки для розглянутих суспільних відносин.

Поняття об'єкта адміністративно-правових відносин у науці адміністративного права є дискусійним, проте більшість вчених сходяться в тому, що об'єктом є те, заради чого виникають правовідносини – позитивне або негативне поведіння суб'єктів адміністративного права, їх дії.

Подібне трактування повністю може бути застосовне до конкретних адміністративних правовідносин у сфері міграції. Їх об'єктом виступають дії і рішення суб'єктів відносин, їх поведінка. Під об'єктом адміністративно-правових відносин у зазначеній сфері у широкому сенсі слід розуміти суспільні відносини, засновані на переміщенні фізичних осіб, у межах території України та між іноземними державами та Україною. У вузькому сенсі – це те, на що спрямована поведінка учасників правовідносин, детермінована інтересами у межах належних суб'єктивних прав і обов'язків.

До числа об'єктів можуть бути віднесені: в'їзд громадян, іноземців і осіб без громадянства в Україну і їх виїзд; тимчасове перебування, тимчасове та постійне проживання іноземців; трудова і підприємницька діяльність іноземців в Україні, їх облік; контроль за перебуванням і проживанням у країні; повернення в Україну закордонних українців; надання громадянам, іноземцям адміністративних послуг у сфері міграції; організація міграційного регулювання.

Розглядаючи зміст як один з елементів адміністративних правовідносин, слід зазначити, що його сутнісною характеристикою є взаємодія між суб'єктами, яка виражається в наявності взаємних суб'єктивних прав і юридичних обов'язків. Зазначені права і обов'язки, кореспондують у межах певних правовідносин, утворюючи їх юридичний зміст.

Особи беруть участь у правовідносинах заради задоволення політичних, матеріальних, культурних та інших інтересів, і потреб. Дана мета досягається за допомогою суб'єктивних прав, обов'язків, і юридичних дій.

В юридичному плані міграція пов'язана з реалізацією суб'єктивного права мігрантів, в ході якого виникають міграційні правовідносини – це право охоплюється свободою пересування; вибором місця перебування та проживання; можливістю в'їжджати в країну та залишати її територію.

Суб'єктивне право – це певна правова можливість, але ця можливість багатопланова, включає чотири елементи: можливість позитивної поведінки, тобто право на власні дії; право вимагати відповідної поведінки від зобов'язаної особи, тобто право на чужі дії; можливість вдатися до державного примусу в разі невиконання іншою стороною обов'язку; можливість користуватися на основі права певним соціальним благом.

Структура юридичного обов'язку відповідає структурі суб'єктивного права і включає чотири компоненти: необхідність здійснювати певні дії або утриматися від них; необхідність для зобов'язаної особи відреагувати на звернені законні вимоги; необхідність нести відповідальність за невиконання вимог; необхідність не перешкоджати контрагенту користуватися благом на яке він має право.

Підставами виникнення аналізованих правовідносин у сфері міграції, їх зміни та припинення є юридичні факти – правомірні та неправомірні дії (бездіяльності), події. Адміністративно-правові відносини виникають, змінюються та припиняються на підставі кількох юридичних фактів – юридичного складу. У теорії права, в адміністративно-правовій науці виділено ряд критеріїв класифікації правовідносин. За цільовим призначенням міграційні правовідносини можуть бути правовстановлюючими та правоохоронними; за змістом – матеріальні та процесуальні; за часом функціонування – постійні та тимчасові; за характером взаємодії учасників – вертикальні та горизонтальні.

З огляду на положення загальної теорії права та адміні-

стративно-правової науки, доцільно провести класифікацію адміністративно-правових відносин у сфері міграції. Виходячи зі співвідношення прав і обов'язків суб'єктів, адміністративні правовідносини у сфері міграції поділяються на вертикальні відносини, де владною стороною виступає орган влади, та горизонтальні де відсутнє підпорядкування. Вертикальні відносини у сфері міграції не завжди чітко проявляються.

Горизонтальні адміністративно-правові відносини, в тому числі у міграційній сфері, припускають відсутність відносин влади-підпорядкування між учасниками. У науці існують підстави для віднесення правовідносин до горизонтального типу: попередні керуючому впливу; наступні за здійсненням керуючого впливу; відносини адміністративно-процесуального характеру; відносини адміністративно-договірного характеру.

Залежно від функціонального призначення можна виділити регулятивні правовідносини – правомірна діяльність суб'єктів. Охоронні адміністративно-правові відносини можна класифікувати на: превентивні; відновлювальні; контролюючі; деліктні. За цільовим призначенням адміністративно-правові відносини у міграційній сфері поділяються на відносини: не пов'язані із застосуванням заходів адміністративного примусу; юрисдикційного характеру.

За часом функціонування адміністративно-правові відносини підрозділяються на довготривалі та короткочасні. Період дії довготривалих правовідносин не визначений, але вони можуть бути припинені за певних обставин. Короткочасні правовідносини у міграційній сфері мають термін існування, встановлений правовими нормами.

Залежно від юридичного характеру розрізняють матеріальні адміністративно-правові відносини, що виникають на підставі норм матеріального права та процесуальні, регульовані нормами адміністративно-процесуального права, що реалізуються у сфері міграції з приводу вирішення конкретних індивідуальних справ. За цим критерієм можна виділити адміністративно-правові відносини, які можуть виникати в рамках здійснення державної міграційної політики, при розробці та реалізації державних програм з ефективного регулювання міграції, проведенні заходів зі створення умов для адаптації і інтеграції мігрантів, забезпечення прав, свобод і соціальної захищеності.

За характером обов'язків суб'єктів відносини діляться на активні та пасивні. Особливістю правовідносин пасивного типу є обов'язок суб'єкта утриматися від небажаних дій, заборонених нормами права. У правовідносинах активного типу передбачається, що одна зі сторін повинна вчинити певні дії. Виходячи зі специфіки суб'єктного складу виділяють адміністративно-правові відносини

щодо: реалізації громадянами і іноземцями прав; обмеження прав зазначених громадян; захисту порушених прав у сфері міграції; застосування заходів адміністративного примусу.

Під міграційними правовідносинами слід розуміти суспільні відносини, врегульовані нормами адміністративного права, змістом яких є правовий зв'язок між суб'єктами, при якому мігрант реалізує надане Конституцією право на свободу пересування і уповноваженими органами державного управління, зобов'язаними забезпечити реалізацію зазначених прав, що виникають у зв'язку з потребою в територіальному переміщенні, або при безпосередньому територіальному переміщенні, або є результатом такого переміщення.

В Україні реалізують масштабну програму децентралізації та реформування багаторівневої системи публічного управління, в тому числі у сфері міграції як одного з важливих складових елементів управління. Цей процес є складовою частиною комплексу заходів, спрямованих на забезпечення територіальної цілісності та суверенітету, вступу України в ЄС, розвитку громадянського суспільства, у якому реалізація принципу прозорості є одним із найбільш ефективних засобів вирішення вказаних завдань [10, с. 47].

Висновки. Володіючи специфікою правового регулювання, міграційні правовідносини мають ряд особливостей, які дозволяють відмежовувати від інших правовідносин: складаються на підставі норм міграційного права; додатковим критерієм галузевого відокремлення виступає характер суб'єктів міграційного права; характеризуються особливостями правового зв'язку між ними – специфікою прав і відповідних обов'язків. Адміністративно-правові відносини у сфері міграції – це врегульовані нормами адміністративного права суспільні відносини, що складаються у ході здійснення публічного управління міграційними процесами. Учасниками виступають органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, громадські об'єднання, релігійні організації, іноземні організації, українські громадяни і іноземці, особи, які мають спеціальний адміністративно-правовий статус (внутрішньо переміщені особи, біженці).

Правовідносини, що виникають у сфері міграції, регулюються різними галузями права. Наука адміністративного права досліджує специфіку державного управління міграційними процесами. Адміністративно-правові норми, що регулюють міграційні відносини, мають особливе значення, забезпечують процес публічного управління досліджуваною сферою. Якість управлінської діяльності, що здійснюється на основі норм адміністративного права визначає досягнення стратегічних завдань і цілей у сфері міграції.

ЛІТЕРАТУРА

1. Загальна декларація прав людини. *Законодавство України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text
2. Словник з міграційного права / уклад.: д.ю.н., проф. Наливайко Л. Р., Полешко Е. П. Дніпро: ДДУВС, 2020. 192 с.
3. Про правовий статус іноземців і осіб без громадянства: Закон України від 22.09.2011 р. № 3773-VI. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/3773-17>
4. Державне управління: проблеми адміністративно-правової теорії та практики. За заг. ред. В. Б. Авер'янова. Київ: Факт, 2003. 384 с.
5. Про схвалення Стратегії державної міграційної політики України на період до 2025 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 12.07.2017 р. 482-р. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/482-2017-%D1%80#Text>
6. Харитонова О. І. Адміністративно-правові відносини: концептуальні засади та правова природа: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: спец.: 12.00.07. Одеса, 2004. 36 с.
7. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України від 20.10.2014 р. № 1706-VII. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/1706-18>
8. Про затвердження положень про спостережні комісії та піклувальні ради при спеціальних виховних установах Розпорядження Кабінету Міністрів України від 01.04.2004 р. 429. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/429-2004-%D0%BF#Text>
9. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80/conv>
10. Єсімов С. С., Бондаренко В. А. Прозорість як принцип діяльності органів публічного управління в умовах використання інформаційних технологій. *Соціально-правові студії*. 2018. № 1. С. 42–49.